

עדין שטיינזלץ / ירושלים

על עבודה ומנוחה בשבת

— והאם הדלקת גפרור בשבת עבודה היא? איזו עבודה היא זו? אולי היתה זו עבודה בימי התורה, כשהיה קשה להדליק אש, והצטרכו לעבוד על כך הרבה — אבל כעת?

— ובכן, בכל זאת עבודה היא. על פי ההלכה נחשבת גם הדלקת גפרור לעבודה. וכמובן מתוך ידיעת הלכות שבת יצא בבירור שזוהי עבודה. אולם גם אלה היודעים הלכות שבת, גם אלה שהבעיה אם הדלקת גפרור בשבת היא עבודה — אינה מדאיגה אותם במיוחד, גם הם עלולים לתמוה על הלכות שבת, ולהתלבט בשאלה הנראית מסובכת למדי; למה התכוונה התורה בשם 'מלאכה'? מצד אחד יכול אדם לשאת משאות כבדים, להתייגע עד זיעה בעבודות שונות — ועבודה זו לא תיקרא מלאכה האסורה על פי ההלכה. ומצד שני — מלאכות קלות ופשוטות כמו הדלקת אש, כתיבת שתי אותיות, העברת סיכה ממקום למקום, הן מלאכות שנענשים עליהן עונש חמור. ולא זו בלבד, אלא הפרטים הדקים היוצרים את המערכה המורכבת של הלכות שבת מסתבכים זה בזה ויוצרים יחד מבנה מלא סיבוך ותמיהות. ולכאורה גם — סתירות וחוסר הגיון. השאלה מה היא 'מלאכה' בתורה (המסתבכת הרבה בגלל שפעת פרטים שבהלכה התלמודית ושלאחריה) היא שאלה קשה — הדורשת איזו הגדרה כוללת ושלימה אחת. ואף לאחר מציאת הגדרה כללית כזאת עדיין קיימת שאלה יסודית יותר: מהו קו ההגיון הפנימי המדריך את ההגדרה הזאת?

כדי לברר את בעיית שביתת השבת על פי דיני התורה, יש לעיין תחילה בהגדרת העבודה והמנוחה בכללן. עובדה היא שבהבנת מושג 'עבודה' (וממילא — גם במושג ה'מנוחה' המקביל) קיימות אפשרויות וגישות שונות. אולם אם לא נשים לב להבנות המקצועיות — בהגדרות מדעיות שונות — נראות לנו שתי אפשרויות. הגדרה אחת העולה מיד על הדעת, היא הזהות בין העבודה והמאמץ, והגדרה זו היא המקשה על הבנת מושג העבודה בתורה. לפי הבנה זו, אין עבודה בלי השקעת מאמצים; היגיעה, העמל והזיעה הם סימניה של העבודה, והיא נמדדת בכמות המאמצים המושקעים בה; עבודה שמושקעים

כה מאמצים מרוכזים תיחשב עבודה גדולה, ואילו עבודה בלי מאמץ לא תיחשב עבודה כלל.

להבנה זו של העבודה מתקשר עוד טעם לוואי מסויים, כי ההגדרה המדוייקת של העבודה לפי הבנה זו אינה קשורה במאמץ בלבד; המאמץ חייב להיות גם מאמץ כפוי, פעולה שאינה נעשית מחפצו ותשוקתו החופשיים של האדם. ואילו פעולה שיש בה הנאה לעושיה לא תיחשב אלא שעשוע ועונג.

זוהי איפוא סיבת התמיהה על האיסור בעשיית מלאכות ידועות בשבת; אותה עבודה קלה שאדם משקיע בגינתו כשהוא לבוש מכנסים קצרים והוא מלא הרגשת שלווה – הואיל ואיננה יגיעה שיש בה אי נעימות (מה שמכונה בפני הבריות: עבודה) תיחשב בעיניו לעונג שבת ולא לעשיית מלאכה בשבת. השקפה זו על העבודה בנויה במובהק על התחושה הגופנית בלבד שיש בה. תפיסה זו מתחילה ומסיימת בעצם הרגשת המאמץ הגופני שבעבודה – ואין בה כל קשר אל המעשה עצמו שנעשה. סימן העבודה מסוג זה הוא – הזיעה. ואם נחפש ביטוי שיגדיר מושג זה של 'עבודה', עשויים אנו להגיע להבנת העבודה מנקודת ראותו של סוס עבודה ממוצע. כלומר, הבנה הנוגעת רק לצד הגופני שבמושג מבלי לשים לב לצדדים של סיבה ותכלית, ערך ותועלת. ולפי הבנה זו מצטיירת גם מהותה של מנוחה.

מנוחה היא ההיפך מעבודה, ופירושה – הפסקת המאמץ הגופני, והציור האידיאלי שלה הוא: הבטלה. ואכן מנוחת השבת על פי ההלכה כוללת בגבול ידוע גם את ההבנה הזאת של 'עבודה' ושל ה'מנוחה' המקבילה. ועל כך כתבה תורה: '... למען ינוח שורך וחמורך וגו'.

*

אך אפשר לגשת להבנת מושג העבודה בגישה אחרת, שאמנם אינה נוגדת את הגישה הקודמת, אבל היא שונה ממנה שוני מהותי.

אפשר להתבונן בעבודה לא מצד המאמץ, אלא מצד התוצאה, ולנסות להגדיר 'עבודה' על פיה. ההבדל בין 'עבודה' לבין פעולה אחרת שאינה עבודה לא יוגדר איפוא על-פי השוואת המאמצים המושקעים בהן, כי אם על-ידי השוואת התוצאות או הפעלים שנעשו. מאמץ בלתי מאורגן, שאינו מביא לתוצאות כלשהן או המביא לתוצאות שאין בהן ערך חיובי – לא יוכל להיקרא בשם 'עבודה' למרות כל היגיעה שהושקעה בו.

מושג זה של 'עבודה' קשור במהותו בכוונה ובמחשבה המפעילות את המאמץ, ו'עבודה' היא לעולם פעולה תכליתית. כלומר, לא 'יגיעה' מגדירה את ה'עבודה', – כי אם – 'יצירה'. הבנה זו של עבודה היא הבנה אנושית מובהקת, הואיל והיא תלויה במציאותו ובפעילותו של כוח מחשבה מנחה. בהתפתחותו של מושג העבודה לפי תפיסה זו נבין, כי את העבודה, את

שיעורה ואת קיומה, יגדירו כמותה וערכה של התוצאה, והיצירה אינה רק פעולה של מאמץ מכוון ומאורגן, אלא מעיקרה היא מחוייבת להיות מאמץ שתוצאתו היא פעולה חיובית. למושג היצירה – לפחות בהקשר זה – יש משמעות חיובית בלבד, שעיקרה היא הבנייה וההתקדמות. וממילא מובן כי כל פעולה של הריסה שאינה לשמה אלא לשם ביצוע מטרה מסויימת, נחשבת גם היא פעולה של יצירה, כי היא משמשת כהקדמה לפעולה של יצירה חיובית.

מושג המנוחה המקביל, אינו חייב להיות הפסקת כל מאמץ דווקא, כי למאמץ עצמו אין כאן כל חשיבות. המנוחה היא הפסקת המאמץ היוצר, ה'עבודה'. מסברה אפשר להניח, כי מושגי העבודה והמנוחה בתורה יהיו מבוססים על הבנה אנושית זו; ואכן כמעט כל הדינים המפורטים והמסובכים של השבת נובעים מתוך העקרון, כי מלאכה פירושה: פעולה גופנית הנעשית מתוך כוונה ומחשבה (לבקיאים: 'מלאכת מחשבת אסורה בשבת', 'מתעסק פטור') והיא פעולה יוצרת ('כל המקלקלים פטורים') או פעולה של הריסה המכוונת לשמש הכנה ליצירה ('מוחק על מנת לכתוב' וכד').

כל הפרטים המרובים של הלכות שבת אינם בעיקרם אלא הבירורים המעשיים המפורטים למציאת ההגדרה שלמעלה, וכל איסורי שבת נובעים ממנה – במישרין ובעקיפין. כי השבת היא – הפסקתה של העבודה, דמימה ושבייתה של כל מלאכת יצירה.

*

וכאן עלולה להתעורר הבעיה המרכזית: מה טעם בהפסקה זו של יצירה, ובאותן שעות שבתיות של 'בטלה שאינה יוצרת'? נראה תחילה את הנימוק על פיו מסבירה התורה את מנוחת השבת. הנימוק הוא 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ... וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו'. הבנתו הפשוטה של פסוק זה היא: כיון שה' שבת ביום השביעי לכן חובה אף עלינו לעשות כן. וכמובן יש בכך תמיהה מסויימת – מה טעם לחיקוי זה? אמנם ברור שיש בשבת (כפי שפירשו כל המפרשים) משמעות של אות ועדות על אחד מעיקרי היהדות – בריאת העולם. העדות שיש בשביתת השבת על בריאת העולם איננה ישירה, כי עצם השביתה אינה מזכירה את בריאת העולם, שהיא בעצם הדבר שרוצים להזכיר בעדות זו, אלא את השביתה מכריאתו – שלכאורה משמעותה צדדית, ואילו הבנה פשוטה של רוב המקראות בעניין זה חוזרת על הציווי לעשות כפי שעשה ה' – ולשבות כמוהו. ומשום כך חוזרת אף הבעיה מה הוא התוכן והטעם של חיקוי זה.

ואכן, מסתבר שחיקויו של ה' הוא הוא תפקידו של האדם בעולמו (הידבק

במידותיו; מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון וכו') והאדם הוא כלי הביצוע של מעשי ה' בעולם.

האדם נברא 'בצלם אלוהים ובדמותו' ונשמת האדם היא 'חלק אלוה ממעל ממש', כל מהותו של האדם, היא איפוא מעין ניצוץ של האלוהות בעולם הזה ('ותחסרהו מעט מאלוהים, וכבוד והדר תעטרהו, תמשילהו במעשי ידיך, כל שתה תחת רגליו' – תהלים ח, ו – ז), ומפעלות האדם בעולם הם המשכתם, חיקויים וסיומם של מעשי אלוהים.

הבריאה – מלאכת היצירה של העולם – מסתיימת ביום השבת, אולם, אף כי היצירה האלוהית הישירה הגלויה והמכוונת מגיע לסיומה, ומאז הבריאה עולם נוהג לפי חוקיו ונוהגיו שהותוו בו מתחילתו, הרי בכל זאת פעולת היצירה התכליתית אינה פוסקת לעולם. והתפקיד של תיקון העולם המכוון, בדרך של השלמת היצירה האלוהית מוטל מעתה על האדם. וכן כתוב בתורה 'ויכולו השמים והארץ... ויברך אלוהים את יום השביעי ויקדשו אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלוהים לעשות' וכבר דרשו חכמים במדרש 'מכאן שכל מעשי בראשית צריכים תיקון' – כי ה' רק החל את המלאכה אשר הוא ברא לעשות – שתיעשה ע"י האדם. הפסקת הבריאה – שבת בראשית' אינה איפוא סיום מוחלט שלה, כי אם קביעת שלב מסוים, דירוג ידוע, בתוכה. השבת משמשת כמפרידה ומקשרת גם יחד בין מפעלות היצירה האלוהיים לבין מפעלות היצירה האנושיים.

מהותה של השבת, שביתת ה' ממלאכת היצירה, אינה רק הפסקת העבודה (כמובן – עבודת היצירה ולא המאמץ) אלא יש בה תוכן נוסף, של מנוחה, והוא המבדיל בכלל בין מנוחה לבין בטלה. אותו הבדל שיש בין מאמץ לבין עבודה (בהגדרתה האנושית, השלימה) – שהוא ההבדל בין פעולה של סתם לבין מאמץ מכוון, קיים גם בין הבטלה והמנוחה. בטלה היא חוסר מעשה סתם, התפרקות שלימה מכל מאמץ; ואילו המנוחה יש בה מעשה של חוסר פעולה מכוון, תכליתי – הכנה לפעולה נוספת בעתיד. כלומר, המנוחה, למרות היותה בלי כל מאמץ הרי אף היא פעולה של יצירה – היא יוצרת את האפשרות ואת ההכנה לכל יצירה נוספת.

*

ויש במנוחה עוד צד אחד, רוחני יותר: בתוך מהלכה הרצוף השגור של העבודה אין קיימת האפשרות של תשומת לב לכלל המלאכה שנעשתה; להשגת פרספקטיבה ויכולת לתכנן את העתיד. ואילו המנוחה מאפשרת את השגת הדברים הללו שהם הכרחיים להשגת המשמעות הרוחנית התכליתית של כל עבודה. ומכאן שהמנוחה עם היותה מצב של דממה ופסיביות מצד המאמץ הריהי מלאה דינאמיות מבחינת הצד התכליתי העצמי של העבודה –

היצירה. המנוחה השביתה אינה רק שלילתה של פעולה, יש בה תוכן חיובי בפני עצמו. השביתה היא דרגה אחת גבוהה מן העבודה הרגילה – שכן היא היצירה הטהורה, ללא המאמץ הגופני. ושבתו של בורא העולם אינה רק עצם הפסקה ביצירה – משמעותה היא הסיכום, ההסתכלות ביצירה, מציאת התוכן הרוחני והמשמעותי שיש בה, הרמת כל המפעל כולו לדרגה גבוהה יותר. 'ויברך אלוהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו'. הברכה והקדושה באים ליום השבת מתוך אותה הפסקה ביצירה, מתוך השהות כביכול הניתנת לבורא להשקיף על כל בריאתו ולראות אל כל אשר עשה והנה טוב מאד. וגם למעלה מזה – למצוא את המטרה, את התכלית הטהורה שיש בבריאה זו.

מעשה הבריאה האלוהי הוא מאורע חד פעמי, אולם הוא 'מאורע תכנית' אבטיפוס של כל מה שמתארע בעולם לאחר מכן – על ידי האדם. היצירה האלוהית שנפסקה – דוממת לשהות של סיכום, מחשבה והתעלות – מתחדשת שוב בשבוע השני – שבועו של האדם. וגם האדם, שהוא הממשיך את פעולת היצירה, כשהוא המכשיר האלוהי של יצירת העולם המכוונת, התכליתית, חייב להפסיק את פעולותיו ליום אחד של הפסקת היצירה, מנוחה, דממה, שבת. כל איסורי המלאכה בשבת הנם כאמור הציווי על השביתה מכל מלאכת יצירה. וכל פרטי הדינים והאיסורים רק מבארים ומבררים את הציווי הכללי הזה. גם הפרט המפליא של איסור הטילטול בשבת לסוגיו השונים – רשויות, תחומים וכו' – הנחשב בהלכה ליוצא דופן מאחר שלכאורה אינו הפסקה של מלאכת יצירה (וכבר עמדו על פרט זה המפרשים) מסתבר מתוך הכנת השבת כיום של דממה, המכוון להפסיק את הצד המעשי-הגשמי של היצירה. יש באיסור זה של טילטול, הוראה של הקפאה, של העמדת כל הדברים במעמד היציב הקודם – עמידת דום של שתיקה והקשבה.

ויום השבת היום הקדוש של השביתה והמנוחה הוא סיכומו של מה שנעשה במשך השבוע. דממת השבת היא אותו מעמד של התכוונות, של הכנה להבנה עמוקה יותר במהותם של הדברים, כחתיירה רבה יותר אל השגת תכליתם.

– והאם להדליק גפרור בשבת זוהי עבודה?

אכן, אין זו עבודה מבחינת המאמץ, אולי היה זה מאמץ בתקופת התורה, כיום אין הבערת אש מאמץ גופני גדול אולם זוהי פעולה, ולו גם זעירה, של מלאכת יצירה חדשה, של הולדתה ויצירתה של האש – והיא האסורה בשבת. ודאי, כל עוד מקבלים את השבת כמועד של בטלה מאונס הרי היא נעשית מעמסה ועול בלתי מובן ובלתי רצוי. אולם מהותה של השבת היא התרוממות מכל חיי המעשה של השבוע אל השגת דרגה גבוהה יותר, של יצירה.